

Юлія Басняк

Чернівецький національний університет, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ НАТО У 1990-Х – ПОЧ. 2000-Х рр.

Julia Basnjak

Chernivtsi National University, Ukraine

PECULIARITIES OF FORMATION OF THE NATO'S SECURITY POLICY IN THE 1990S – EARLY 2000S

This article argues that the end of the “cold war”, the liquidation of the Warsaw Treaty Organization, the collapse of the USSR and, as a consequence, the destruction of the bipolar system on the European continent arose the need to build a new European security architecture, which became the basis for a significant transformation of the existing defense institutions, in particular NATO. The new role and position of the North Atlantic Treaty Organization was considered in the system of European-American relations in the late 20th – early 21st century. Special attention is paid to issues of adaptation, transformation and the ongoing process of NATO enlargement to the East. Studied the main points of political debate in the United States and Western European countries regarding the desirability of existence, the further development of NATO, the scope of its activities, the establishment of a new European security structure, and international relations in the 1990s-2000s.

Key words: security, the bipolar system, military-political cooperation, geopolitical space, integration, European Union, the West, foreign policy, NATO, transformation.

Кардинальні зміни початку 1990-х років, спричинені розпадом СРСР і біполярної системи, призвели до дисбалансу сил, зростання конфліктності та політичної нестабільності в Європі і кинули виклик існуванню Північноатлантичному Альянсу. Однак розпочатий шлях адаптації та трансформації вивів організацію на якісно новий рівень діяльності і перетворив НАТО на одну з найефективніших військово-політичних структур сучасності. В XXI столітті проблеми міжнародної безпеки набули особливої актуальності, а НАТО сміливо можна називати стрижнем сучасної міжнародної системи безпеки, це надійна опора у вирішенні найскладніших проблем і загроз сучасності: боротьби з тероризмом (спонукуваного державами з претензією на світове/регіональне лідерство (РФ/КНР/КНДР), розповсюдження зброї масового знищення, врегулювання міжнародних конфліктів, забезпечення кібер/(інформаційної) безпеки та ін.

Метою дослідження є узагальнюючий аналіз ролі і місця Організації Північноатлантичного договору в системі європейсько-американських відносин в контексті становлення нової структури європейської безпеки та міжнародних відносин в 1990-х-2000-х рр.

Основними завданнями роботи є аналіз значення НАТО в нових геополітичних умовах, що склалася на європейському континенті у сфері безпеки внаслідок руйнування біполярної системи наприкінці 1990-х років; дослідження можливих змін ролі і місця Північноатлантичного альянсу в Європі, в контексті процесу трансформації і реформування блоку, а також розвитку власне європейських оборонно-безпекових ініціатив; розглянути основні позиції представників різних політичних течій у середовищі американського істеблішменту у світлі політичних дискусій щодо доцільності збереження і подальшого розвитку, розширення зони відповідальності і повноважень Організації Північноатлантичного договору протягом 1990-х-початку 2000-х років.

Проблема американсько-європейських відносин та трансатлантичного партнерства в рамках НАТО є темою дослідження багатьох як зарубіжних так і українських науковців. Серед робіт американських та європейських фахівців-міжнародників, присвячених дослідженню діяльності Альянсу та відносин між Сполученими Штатами і Європою, особливої уваги заслуговують праці політологів Р. Кагана, У. Хопкінсона та С.Слоуна, котрий зокрема досліджує якісні зміни безпекової сфери. Ще один американський фахівець у сфері безпеки М. Хьюен¹ досліджує суперечливе

¹ Van Heuven M. (2011). *The Transatlantic Relationship: The Interplay between Values and Interests*. New Global Studies. Vol. 5, Article 3, 1-6.

взаємопереплетіння цінностей та інтересів у процесі змін сучасних трансатлантичних відносин. Не оминають актуальну безпекову тематику і українські політологи такі як Федуняк С., Головіна К., Миронова М. та російські автори М.Троїцький та Богатуров А.

Еволюція ідейно-концептуального фундаменту і формування нового міжнародно-політичного клімату для організаційного розвитку політичного простору в трансатлантичному регіоні після закінчення «холодної війни» були зумовлені трьома основними групами факторів.

По-перше, впродовж 1990-х – початку 2000-х років зміцнення становища США як єдиної наддержави – глобального економічного, військово-політичного, науково-технологічного та ідеологічного лідера, що має глобальні інтереси, мотивацію їх досягнення і необхідні для цього засоби. Значною частиною американських експертних та політичних кіл ситуація, що склалася після закінчення біполярної конфронтації була сприйнята в ідеологічних категоріях – не тільки як перемога групи держав, з наддержавою-лідером демократичного світу, але і як тріумф відповідних цінностей та політичних принципів¹.

По-друге, новим етапом розвитку капіталістичної системи. Він, на відміну від попереднього, супроводжувався не тільки зростанням обсягу торгово-економічних та інвестиційних зв'язків, але і, перш за все, розширенням географії політико-господарських кордонів міжнародної капіталістичної економіки. Крім того, однією з важливих особливостей розвитку капіталізму після закінчення «холодної війни» стало розширення діяльності і зміцнення позицій нового покоління глобальних ТНК, для яких зникли багато політичних обмежень.²

По-третє, глибокими змінами структури і змісту світових політико-ідеологічних процесів, пов'язаними як з першою, так і з другою групою факторів. Вони виражались у започаткуванні у першій половині 1990-х років фундаментальних трансформацій всього спектру ідеологічних моделей, що домінували в світовій політиці впродовж десятиліть. На тлі завершення «холодної війни» відбулося значне підвищення впливу ліберальної і ліберально-консервативної ідеології, одночасно з яким намітилася тенденція до тривалого занепаду їх ідейно-теоретичних альтернатив – соціалізму, соціал-демократії і комунізму.³

Поєднання зазначених трьох груп факторів визначило характер подальшого розвитку трансатлантичного регіону, включаючи взаємодію союзників всередині блоку НАТО, а також його організаційно-функціональний та ідейно-політичний розвиток в 1990-х роках. Так дослідник С. Слоан відзначав, що закінчення «холодної війни» стало переломним моментом і принципово змінило геостратегічну обстановку на європейському континенті. На початку 1990-х років серед науковців, аналітиків і політичних діячів по обидва боки Атлантики точилися бурхливі дискусії стосовно місця і ролі НАТО в світі де більше не існує ОВД, радянські війська були виведені з центральної Європи, а нові лідери колишніх держав-членів Варшавського договору почали обмірковувати перспективи приєднання до Північноатлантичного Альянсу⁴.

Організація Північноатлантичного договору (НАТО) була створена ще на початку «холодної війни» з метою стримування радянської загрози, недопущення поширення комунізму в Європі і сприяння процесу європейської політичної інтеграції. Однак наприкінці 1980-х-напочатку 1990-х років ХХ ст. основна функція НАТО, а саме – колективна оборона Центральної та Західної Європи від радянського нападу, втратила свою актуальність через розпад ОВД і СРСР. Кардинальні зміни після закінчення «холодної війни» змусили Альянс замислитись над адаптацією до нових умов міжнародного середовища безпеки. Перед лідерами НАТО постала ціла низка складних питань і проблем від вирішення котрих залежала подальша доля організації: призначення Альянсу в нових геополітичних умовах і пов'язані з цим питання організації, складу і структури НАТО, її роль і місце в складній системі взаємопов'язаних європейських інститутів.

У дебатах про майбутнє військової присутності США в Європі і союзницьких відносин взяла гору атлантистська точка зору. Для її прихильників був можливий один-єдиний сценарій розвитку

¹ Krauthammer, Ch. (1991). The Unipolar Moment. *Foreign Affairs. America and the World 1990/91*, Vol. 70, No 1. 23-33.

² Коллонтай, В.М. (2002). Еволюція західних концепцій глобалізації. *Мировая экономика и международные отношения*, № 1-2, 24-30.

³ Косолапов, Н.А. (2002). *Идеология и международные отношения на рубеже тысячелетий*. Очерки теории и политического анализа международных отношений. Москва: НОФМО, 230-236.

⁴ Sloan Stanly, R. (2000). *The United States and European Defence*. Chaillot Paper 39, Paris: Institute for security Studies Western European Union, 3.

Альянсу і збереження високого рівня солідарності його членів, що включав розширення ареалу та збільшення напрямів діяльності блоку¹.

З початку 1990-х рр. США і їх союзники по НАТО приступили до створення нової, винесеної за межі Альянсу політико-організаційної інфраструктури взаємодії з групами держав, які не є його членами. Діяльність новостворених механізмів була спрямована на розширення трансатлантичного політичного простору.

Лондонська Декларація, підписана в липні 1990 року, стала першою офіційною реакцією НАТО на глобальні зміни в середовищі безпеки. В документі лідерами організації заявлялось про курс на трансформацію Альянсу, з урахуванням нової архітектури безпеки і бажання спільними зусиллями всіх європейських держав забезпечити мир, стабільність і процвітання на континенті².

На наступному саміті НАТО в Римі (листопад 1991 р.) було затверджено нову стратегічну концепцію з викладом основних цілей організації в новій Європі. «Римська декларація про мир і співробітництво» підкреслювала важливість традиційної місії Альянсу по колективній обороні та підтримці стабільного середовища безпеки в Європі, визначала місце НАТО в новій архітектурі європейської безпеки, декларувала посилення ролі НБСЄ і створення Ради Північноатлантичного співробітництва в якості консультативного механізму у відносинах з країнами колишнього ОВД. Особлива увага в документі приділялась закличкам до розвитку європейської системи безпеки і оборони для подальшого зміцнення європейської опори в рамках НАТО³. Конфлікт в Боснії та Герцеговині став першим серйозним випробуванням для викладених в Римській декларації положень і оновленого НАТО. Проведена силами Альянсу спецоперація «Deliberate Force», що складалася з серії повітряних бомбардувань авіацією НАТО позицій боснійських сербів у 1995 році мала ключове значення для здійснення тиску на лідера Югославії С.Мілошевича з метою змусити сербів сісти за стіл переговорів, що згодом призвело до підписання Дейтонської мирної угоди.

Найважливішим наслідком цієї спецоперації для НАТО став прецедент гуманітарної інтервенції сил Альянсу в колишній Югославії. Перше застосування військових механізмів Альянсу для вирішення завдань гуманітарної інтервенції в центрі Європи, здійснюване при формальному схваленні РБ ООН в 1994-1995 роках, стало важливим свідченням зміни статусу і повноважень НАТО в форматі нового світоустрою. Хоча практика гуманітарної інтервенції існувала і в часи «холодної війни», саме в грудні 1995 року в Югославії вперше для її проведення були використані сили не ООН, а НАТО⁴. Важливою умовою застосування сил НАТО в колишній Югославії було те, що воно здійснювалося в чіткій відповідності з атлантистським баченням розвитку нового світоустрою. Дії США і їх союзників відповідали атлантистському розумінню мультилатералістських та інституціоналістських принципів легітимності – вони здійснювалися глобальним лідером з опорою на союзників і колективні інститути. Глобалістські установки сприяли зміцненню надій американських і європейських атлантистів на те, що трансатлантичні інститути набудуть стійких функцій в новому глобальному міжнародно-політичному врегулюванні⁵.

Січневий саміт в Брюсселі 1994 року став ще одним кроком в напрямку подальшого оновлення і розвитку НАТО та укріплення позицій організації в Європі. Брюссельська декларація проголошувала всебічну підтримку розвитку Європейської безпеки і оборони, готовність Альянсу до участі в колективних операціях Західноєвропейського союзу, курс на адаптацію командування та структури управління НАТО для забезпечення гнучкої взаємодії багатонаціональних оперативних сил, однак найголовнішим рішенням брюссельського саміту було питання про приєднання нових учасників. В документі зазначалося, що Альянс відкритий для розширення⁶. Практичним підтвердженням рішень Брюссельської декларації стало налагодження зв'язків і співробітництва

¹ Legge, M. *The Making of NATO's New Strategy*. NATO Review. Vol. 39, № 6, 9-14.

² The Evolution of NATO, 1988–2001 <<https://history.state.gov/milestones/1993-2000/evolution-of-nato>> (2017, лютий, 22)

³ The Evolution of NATO, 1988–2001 <<https://history.state.gov/milestones/1993-2000/evolution-of-nato>> (2017, лютий, 22)

⁴ Миронова, М.А. *Формалізація відносин Європейського союзу та США в постбіполярний період*. <<http://journals.iir.kiev.ua/index.php/knu/article/view/1914/0>> (2017, лютий, 22)

⁵ Баталов, Э. (2005). *Мировой порядок и мировое развитие. Анализ современных американских концепций*. Москва: РОССПЭН, 191.

⁶ The Evolution of NATO, 1988–2001 <<https://history.state.gov/milestones/1993-2000/evolution-of-nato>> (2017, лютий, 22)

між НАТО і колишніми країнами-членами ОВД і РЕВ, а також республіками пострадянського простору, з цією метою була заснована програма «Партнерство заради миру» (ПЗМ)¹. До неї приєдналися держави, котрі могли розраховувати на членство в Альянсі, а також ті, що прагнули бути лише партнерами. На її основі були розроблені і використані індивідуальні плани взаємодії НАТО з більш ніж 20 державами.

Ідеологічні і політико-психологічні передумови для розширення НАТО були закладені задовго до закінчення «холодної війни». Ще на початковому етапі існування НАТО американському істеблішменту вдалося привнести в ідейно-політичний фундамент Альянсу уявлення про те, що ті принципи, на котрих збудовані держави, що входять у західне співтовариство, є єдиними можливими гарантіями забезпечення прогнозованості зовнішньополітичної поведінки її членів і будь-яких інших держав, а значить – і міжнародної безпеки. Ці переконання стали важливою частиною атлантистської ідеології. В її основі – віра в те, що режими демократичних країн підтримують однакові цінності та принципи, а тому *a priori* взаємно неворожі і безпечні один для одного. Вони вибудовані на концепції «демократичного світу», характерної для американської зовнішньополітичної ідеології що найменше з початку ХХ століття².

В ході розпаду біполярного світопорядку і формування нового світоустрою адаптована концепція «демократичного світу» послужила ідейно-концептуальною основою для розвитку трансатлантичного простору в цілому і НАТО зокрема. Особливе значення тут на мала нова концепція «розширення демократії»³. Поширення стандартів ринкової економіки «Вашингтонського консенсусу»,⁴ а також наступне за ним розширення складу і зон відповідальності НАТО тлумачилась американськими і європейськими атлантистами як єдино можливий шлях для досягнення міжнародної безпеки.

Так, у прийнятій у грудні 1995 року на саміті США-ЄС в Мадриді декларації «Новий трансатлантичний порядок денний» як спільна мета та взаємне застосування політичних зусиль називалися глобальне поширення принципів і стандартів демократії та ринкової економіки⁵.

Поширення ліберальних економічних і політичних принципів поряд зі зміцненням трансатлантичної взаємодії з глобальних соціально-економічних, екологічних питань та у сфері безпеки розглядалося в «Порядку денному» як цільова основа спільних дій з будівництва більш відкритої світової економіки, в якій були б надійно захищені фінансові, ресурсні та гуманітарні інвестиції. Таку захищеність прихильники «розширення демократії» вважали можливою тільки за допомогою ідеологічних, політичних і військово-політичних ресурсів. Для досягнення поставлених цілей міжнародна система повинна була стати безпечнішою, а значить, такою, що складається з переважно ринкових ліберальних демократій. При цьому наголошувалось, що півстолітнє трансатлантичне співробітництво повинно стати основою для багатостороннього (на рівні держав) і двостороннього (між США і ЄС) співробітництвом у досягненні таких цілей. Ідеологи трансатлантичної єдності як інституційної бази для такої взаємодії називали інститути і механізми НАТО, ОЕСР, ОБСЄ, ЗЄС, Ради Європи, СОТ, а також взаємодію (інституційно оформлену і неофіційну) між Альянсом і ЄС. Велика увага була приділена поглибленню співпраці на неформальному рівні в Групі семи⁶.

У прийнятому американським керівництвом і представниками Єврокомісії разом з Мадридської декларацією «Плані дій по розширенню і поглибленню відносин між США і ЄС»

¹ Партнерство заради миру. < http://www.nato.int/cps/ru/natolive/topics_50349.htm > (2017, лютий 19)

² Bloom, A. (1987). *The Closing of the American Mind: How Higher Education Has Failed Democracy and Impoverished the Souls of Today's Students*. New York: Penguin Books, 153.

³ Термін «розширення демократії» вперше було вжито 21 вересня 1993 року у виступі тодішнього помічника президента США з національної безпеки Е.Лейка в Університеті ім. Дж. Гопкінса, яке потім було заслухано в Конгресі США. У 1994-1995 роках концепція «розширення демократії» була покладена в основу двох редакцій спеціальної директиви РНБ США «Стратегія національної безпеки залучення і розширення» // *The National Security Strategy of Engagement and Enlargement*. The White House. February, 1995. <www.nsc.gov> (2017, лютий, 20)

⁴ Williamson, J. *What Washington Means by Policy Reform*. Chapter 2 (1990) Washington D.C. <<http://www.iie.com/publications/papers/paper.cfm?Resea-rchID=486>> (2017, лютий, 22)

⁵ The New Transatlantic Agenda. (1995).

<http://eeas.europa.eu/archives/docs/us/docs/new_transatlantic_agenda_en.pdf> (2017, лютий, 18)

⁶ The New Transatlantic Agenda. EU-US Summit in Madrid. (1995).

<http://ec.europa.eu/comm/external_relations/us/new_transatlantic_agenda/text.htm> (2017, лютий, 22)

(3 грудня 1995 рік) повніше розкрито глобалістську спрямованість оновленого атлантизму: „Ми усвідомлюємо важливу необхідність творення нової трансатлантичної спільноти, що відображає нашу загальну зацікавленість у поширенні стабільності та процвітання на всьому Європейському континенті, котрі ґрунтуються на принципах демократії і відкритості ринків. Ми маємо намір співпрацювати на основі єдності і багатосторонності дій, спрямованих на те, щоб вирішувати протиріччя, підтримувати громадянське суспільство і поширювати ринкові реформи. Наше партнерство носить також глобальний характер. Ми приймаємо на себе відповідальність за спільні дії з вирішення конфліктів у проблемних регіонах зі спільного ведення превентивної дипломатії і координації наших зусиль з надання допомоги в разі виникнення гуманітарних потреб. В цій глобальній взаємодії нами рухає тверда віра в те, що посилення демократичних інститутів і повага до прав людини є засобами досягнення стабільності процвітання і розвитку»¹.

Ще в грудні 1996 року чергова сесія Ради НАТО в Брюсселі офіційно санкціонувала початок розширення Альянсу, затвердивши графік організаційних заходів щодо його підготовки.² У липні 1997 р на сесії Ради НАТО в Мадриді три перші колишні соціалістичні країни – Польща, Угорщина і Чехія – отримали запрошення стати членами НАТО (прийняті до складу в 1999 році). Розпочався процес розширення Альянсу, який став визначальною тенденцією розвитку геополітичного простору трансатлантичного регіону впродовж наступного десятиліття і справив значний вплив на його організаційну структуру та принципи взаємодії держав у міжнародно-політичній сфері.

У 1997 році для розширення взаємодії НАТО з державами, що не входять до Альянсу, як в рамках ПЗМ, так і в інших форматах, Рада північноатлантичного партнерства (діяла з 1991 року), була трансформована в новий орган – Раду євроатлантичного партнерства (РСАП). До неї, поряд з країнами – членами Альянсу, увійшли країни-партнери, багато яких згодом стали новими учасниками Північноатлантичного блоку³. Почалася безпосередня підготовка до практичного здійснення «розширення демократії».

У 1999 році твердження про те, що безпека і інтереси Альянсу мають «глобальний контекст» і взаємопов'язані з «поширенням демократії» у всьому світі, були закладені в нову «Стратегічну концепцію НАТО». Вона діяла протягом усього першого десятиліття XXI століття.⁴ Головна ідея нової концепції – вільне розширення НАТО. В концепції наголошувалось на необхідності співробітництва з колишніми противниками. Із Стратегічної концепції НАТО 1999 року було вилучено принцип стратегічної рівноваги: про Росію йдеться не в розділі загроз і викликів, як це було в документі 1991 року, а в розділі про партнерство, співпрацю і діалог. Основною і незмінною метою Альянсу залишається захист свободи і безпеки всіх членів Альянсу за допомогою політичних і військових заходів. Для досягнення своєї мети НАТО передбачає виконання ряду фундаментальних завдань в сфері безпеки: – гарантувати розвиток демократичних інститутів та мирне вирішення конфліктів. – виконувати функцію головного трансатлантичного форуму, для консультацій між членами Альянсу. – стримувати і захищати від будь-якої загрози держав-членів. – розвивати широкомасштабні програми партнерства. Одним з найголовніших проявів еволюції Альянсу, стало те, що вперше організація відходила від суто оборонної стратегії, задекларувавши своє право на ведення військових операцій «за межами» традиційної зони відповідальності⁵.

На початку 2000-х років після першої хвилі розширення трансатлантичного простору, система відносин між союзниками в рамках НАТО зазнала трансформації. Ієрархія держав, неформально складена всередині атлантичного співтовариства і принципи їх взаємодії всередині Альянсу стали видозмінюватися зсередини. США стали проявляти менше готовності використовувати трансатлантичні інститути як військово-політичні механізми регулювання міжнародної політичної системи. Нові східноєвропейські члени з готовністю демонстрували лояльність Вашингтону, так як

¹ Joint EU-US Action Plan for expanding and deepening EU-U.S. relations. (1995). <http://eurunion.org/eu/-index.php?-op-tion=com_content&-task=view&id=2604&Itemid=9> (2017, лютий, 21)

² Системная история международных отношений (2003). *События и документы. 1918-2003*. Москва, 579-581.

³ До 2009 року в РСАП входило 50 країн: 28 постійних членів та 22 партнери <http://www.nato.int/cps/ru/natolive/topics_49276.htm> (2016, листопад, 29)

⁴ *The Alliance's Strategic Concept. Approved by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Washington D.C. on 23rd and 24th April* (1999). <<http://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-065e.htm>> (2016, листопад, 29)

⁵ Головіна, К.Г. *Стратегічні концепції НАТО 1991, 1999 та 2010 років: трансформація ролі НАТО* <http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/31/golovina.pdf> (2016, листопад, 29)

вбачали в ньому чи не єдину гарантію від неоімперських, реваншистських, навіть латентних проявів Російської Федерації. Проте, нові учасники Альянсу стали найактивнішими прихильниками його розширення, не претендуючи при цьому, на відміну від провідних європейських держав, на самостійну участь у вирішенні глобальних політичних завдань. Саме вони перетворилися в нову опору політики подальшого розширення НАТО. Вони спонукали Вашингтон включити пострадянський простір у трансатлантичну безпекову зону відповідальності¹.

Одночасно з цим нове республіканське керівництво США змінило ліберально-глобалістський курс адміністрацій В.Клінтона на неоконсервативний. Воно виявляло меншу зацікавленість у колективному міжнародно-політичному врегулюванні і використанні інституційних механізмів для вирішення глобальних політичних і військово-політичних завдань. Після подій 11 вересня 2001 року виправдано були зняті моральні обмеження для практики превентивних дій, до якої неоконсерватори закликали ще з середини 1990-х років².

Новому керівництву США була необхідна свобода рук, певна забюрократизованість і неповороткість системи НАТО, а також принцип консенсусу в ухваленні рішень в Альянсі не дозволяли діяти досить швидко. Створення коаліції поза НАТО було обумовлено також невпевненістю Вашингтону в «старих» союзниках. Неготовність провідних європейських держав до екстреної та беззастережної підтримки американських дій, спрямованих на досягнення зовнішньополітичних цілей, пов'язаних з терактами 11 вересня, заважали американському керівництву опертися на структури Альянсу.

Крім того, Вашингтон і сам не був готовий розплачуватися за можливі військово-політичні «послуги» традиційних союзників занадто високою ціною – тобто залучити їх за неналежні зусилля до колективного глобального управління. Спочатку це обопільне небажання союзників взаємодіяти з найважливіших для США зовнішньополітичних питань стало основою суперечок всередині НАТО. Потім ці суперечки вилилися в конфлікт між новими союзниками США і провідними західноєвропейськими членами НАТО, отримавши завдяки Д. Рамсфельду найменування «стара» і «нова» Європа³.

Небажання адміністрації Дж. Буша-мол. при вибудовуванні нового політичного світопорядку наслідувати принципи ліберального інституціоналізму пояснювалося тим, що статус і можливості глобального лідера дозволяють США діяти динамічніше і ефективніше поодиночки, ніж при підтримці «коаліції на запрошення».

Рішення першої адміністрації Дж. Буша-мол. відмовитися від опори на структуру НАТО у боротьбі з «Аль-Каїдою» і при ліквідації режиму талібів в Афганістані, а потім і С.Хусейна в Іраку було прийнято на тлі кризи трансатлантичного взаємодії. Розкол з питання про необхідність активації статті 5-ї трапився 2001 року в самому американському офіційному істеблішменті. Займаючи в першій адміністрації Дж. Буша-ст. посаду заступника міністра оборони США П.Вулфовіц – представник неоконсервативного табору, виступив за термінове і одноосібне вирішення всіх військових завдань Сполученими Штатами, без використання інституційних основ НАТО для організації коаліції. При цьому американські представники в структурі НАТО зайняли протилежну позицію і підтримали дію 5-ї статті Договору⁴.

Керівництво НАТО також офіційно виступило з ініціативою про створення коаліції, що опиралася б на структуру Альянсу⁵. Однак, американська адміністрація фактично проігнорувала ці пропозиції, пославшись на екстремний характер ситуації. Примітно, що на той час у жодного з учасників дебатів не виникло питання, чи використання НАТО за межами трансатлантичного простору не використовуватиметься як кліше іншими акторами з претензією на глобальний переустрій світу.

Глобальне розуміння цілей і умов діяльності НАТО, сформульоване в «Стратегічній концепції», вже стало стійкою моделлю політичного мислення атлантистських політичних еліт. Фактично координуючий механізм НАТО не був задіяний в Афганістані аж до завершення основної

¹ Богатуров, А.Д. (2004). *Стратегия «перемалывания» в международных отношениях и внешней политике США*. Москва: Едиториал Урсс.

² Kagan, R., Kristol, W. (1996). Toward a Neo-Reaganite Foreign Policy. *Foreign Affairs*, Vol. 75, No. 4, 18-32.

³ Троицкий, М. (2004). *Трансатлантический союз: 1991-2004. Модернизация системы американо-европейского партнерства после распада биполярности*. Москва: НОФМО.

⁴ Buckley, E. (2006). Invoking Article 5. *NATO Review*, № 2.

⁵ Robertson Foreword (2001). *NATO Review*, № 3.

частини військової операції. Коаліція союзників була організована безпосередньо Сполученими Штатами, а країни-члени НАТО надавали США допомогу одноосібно. Так було аж до повного переходу Міжнародних сил сприяння безпеці (МССБ) в Афганістані під безпосереднє командування НАТО. Цей процес розтягнувся на 2003-2006 роки, що було пов'язано з розширенням самої зони відповідальності відповідно до мандату ООН¹.

Проте, сам факт виходу дій НАТО за межі традиційної європейської зони відповідальності відзеркалив глибокі зміни, що відбулися до початку 2000-х рр. в атлантистській ідеології та політичній практиці. Ірак виявився ще важчим випробовуванням для трансатлантичної солідарності. Операція «Іракська свобода» і подальша політика «державотворення» були значимі для американської зовнішньої політики не тільки тим, що США розширили свою військово-політичну присутність в стратегічно важливому Близькому Сході. Вагомим було ще й те, що вдалося створити прецедент проведення політико-силової операції по зміні режиму без опори на інститути колективної військово-політичної взаємодії.

Таким чином, авторитет, повноваження та легітимність трансатлантичних структур були відсунуті Вашингтоном на другий план у порівнянні з унілатералістським розумінням стратегічних цілей США і глобалістським розумінням умов «національної безпеки». На думку деяких аналітиків саме це і послужило основою «кризи» трансатлантичної солідарності².

Незважаючи на те що через непорозуміння в НАТО 2001-2004 років «атлантична солідарність» зазнала серйозних випробовувань, організаційний розвиток політичного простору трансатлантичного регіону і НАТО як його найважливішого інституту тривав і в цей період. Причому в першу чергу на основі американських ініціатив щодо розширення блоку і засвоєння нових сфер діяльності.

Важливою обставиною розвитку НАТО протягом 2000-х років було те, що розширення меж блоку відбувалося протягом двох десятиліть у форматі прямої інтеграції в Альянс уже не тільки колишніх соціалістичних країн, а й колишніх республік СРСР. Навіть ті пострадянські держави, що не заявляли про своє прагнення стати частиною трансатлантичного простору і увійти до складу НАТО, а також відкрито не розглядалися керівництвом Альянсу як потенційні члени, все щільніше залучалися до політичної, економічної та військово-політичної взаємодії з ними.

Теракти 11 вересня 2001 року були передумовою подальших кроків з розширення Альянсу, котрі впродовж кількох років викликали менш гостру реакцію з боку Москви. Включення держав у структури трансатлантичного простору і у сферу інтересів США, провідних європейських держав, ЄС і НАТО доповнювало і гарантувало їх екстенсивне вбудовування в інтернаціоналізовану міжнародну економічну систему. Ядром цієї системи, не зважаючи на те, що в 1990-2000-х роках всередині неї спостерігались економічні протиріччя, а також поява нових центрів економічної могутності, продовжували залишатися США і ЄС – тобто країни НАТО і їх партнери³.

Під час перебування при владі другої республіканської адміністрації Дж. Буша-мол. (2004-2008 роки) Вашингтон здійснив певну переоцінку концепції «унілатералізму». Звідси – зростання уваги до діяльності НАТО і до розширення трансатлантичного простору. Ці тенденції пом'якшили кризу трансатлантичної єдності, вони зробили менш значущою загрозу стагнації блоку або навіть його можливу майбутню деградацію, на що вказували деякі неокonserвативні американські і європейські експерти.⁴ Для американської зовнішньої політики більшого значення набуло НАТО, його розширення і диверсифікація повноважень. Це було пов'язане з тим, що односторонні підходи США до здійснення війни в Іраку і Афганістані себе багато в чому не виправдали – виявилися занадто дорогими і викликали невдоволення американських платників податків.

Такі зміни були також обумовлені і відносним пом'якшенням позицій політичних еліт країн «старої» Європи, які продемонстрували Вашингтону велику готовність до діалогу за умови, що він буде вестися з урахуванням їх політико-економічних інтересів. Все це вплинуло на основні тенденції розвитку НАТО і всього трансатлантичного простору.

Нові політико-економічні тенденції, пов'язані з підвищенням активності Заходу на пострадянському просторі, стали набувати системного характеру щодо подальшого розвитку

¹ Hopkinson, Williams, *Enlargement: a New NATO*, (October 2001). Chaillot Paper 49. Paris: Institute for security Studies Western European Union, 41.

² Jentleson, B. Tough Love Multilateralism (2003-2004). *Washington Quarterly*, Vol. 27, №1, 7-24.

³ Федуняк, С.Г. (2005). *Європейські виміри безпеки на пострадянському просторі*. Чернівці.

⁴ Kagan, R. (2004). *Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order*. New York: Vintage Books. A Division of Random House.

блоку. У 2004 році – разом з Болгарією, Румунією, Словенією та Словаччиною – в Альянс були прийняті три колишні республіки СРСР – Естонія, Литва і Латвія. З входженням до Альянсу країн Балтії було подолано важливий політичний і психологічний бар'єр. Незважаючи на те що балтійські республіки традиційно займали особливе становище в СРСР і першими вийшли з нього, їх приєднання до НАТО носило знаковий характер – з точки зору американських і європейських атлантистів було знято своєрідне табу на інтеграцію не тільки на «зовнішньому політичному просторі» колишнього СРСР, а й на «внутрішньому». За те, щоб Причорномор'я, слідом за Прибалтикою, теж стало сферою «поширення демократії» висловився на сесії Альянсу у Вільнюсі в травні 2006 року американський віце-президент Р. Чейні¹.

Досвід воєн в Іраку і Афганістані, в яких США не вдалося швидко, ефективно і повністю задіяти євроатлантичні механізми, побічно стимулює подальше розширення НАТО. Існує чимало передумов для того, щоб саме нові члени Альянсу стали найбільш активними учасниками блоку і військових операцій. США потребують соратників, лояльність яких і готовність до активної участі в бойових діях була б максимальною. Старі союзники по НАТО не завжди готові її продемонструвати. Нові та потенційні члени Організації, навпаки, проявляють значний інтерес для виправдання своєї участі і заради підвищення власного статусу в НАТО.

За словами У. Хопкінсона НАТО можна називати нудним, занадто бюрократичним чи занадто громіздким, але Альянс залишається найбільш ефективною міжнародною військово-політичною організацією сучасності. Переважна більшість успіхів і досягнень якої ґрунтується на двох принципах – перше – консенсус в політичних рішеннях і друге – тісна взаємодія збройних сил².

Висновки. Отже, перетворення Альянсу, як найважливішого військово-політичного інституту трансатлантичного простору, відбувається за кількома взаємозалежними напрямками.

По-перше, за допомогою залучення до нього нових членів. По-друге, за рахунок широкомасштабного створення механізмів і вироблення засобів політичного, військово-політичного, політико-економічного та ідеологічного впливу на держави, які не є членами НАТО. Мова йде як про ті країни, котрі можуть ними стати, так і про ті, що навряд чи будуть прийняті до Альянсу в найближчі роки. По-третє, за рахунок перегляду концептуальних основ існування і діяльності блоку, – тобто надання їм глобального характеру. По-четверте, через освоєння Організацією нових сфер діяльності (енергетика, екологія, надання гуманітарної допомоги та інших). По-п'яте, через засвоєння структурами НАТО нових для них міжнародно-політичних функцій. По-шосте, за допомогою втягнення в зону відповідальності НАТО тих регіонів світу, які раніше туди не входили. Саме зазначені тенденції всередині НАТО і в трансатлантичному просторі і отримують, судячи з усього, подальший політико-практичний розвиток.

Таким чином, аналіз еволюції НАТО останніх років дозволяє поглянути на розширення сфер діяльності, регіонів відповідальності та інтересів блоку як на частину масштабнішої картини трансформації трансатлантичного політичного простору. Ситуація виглядає таким чином як немовби Альянс підійшов до тієї межі, за якою проглядається якісна трансформація всієї його організаційної структури, а в перспективі – можливо, і зміна назви. У цьому сенсі особливе значення має питома активізація взаємодії блоку з тими групами країн, з якими встановлено особливе партнерство. Розширення з ініціативи США трансатлантичного простору, спонукуване ідеологічними і політико-економічними мотивами, знайшло власну внутрішню логіку. У той же час нова якість розвитку НАТО обіцяє перетворити Альянс з євроатлантичного в трансрегіональне об'єднання з глобальними завданнями – тобто в одну з інституційних опор сучасного світоустрою, так як сферою його діяльності стають багато регіонів світу.

References:

1. Van Heuven, M. (2011). The Transatlantic Relationship: The Interplay between Values and Interests. *New Global Studies*, Vol. 5, Article 3. 1-6. [in English].
2. Krauthammer, Ch. (1991). The Unipolar Moment. *Foreign Affairs*, America and the World 1990/91, Vol. 70, No 1, 23-33. [in English].
3. Kollontaj, V.M. (2002). Jevoljucija zapadnyh koncepcij globalizacii [The Evolution of West-European Globalization Concept]. *Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija* [World Economy and International Relations], № 1-2, 24-30. [in Russian].

¹ Vice President's Remarks at the 2006 Vilnius Conference Reval Hotel Lietuva Vilnius. Lithuania. Office of the Vice President. (May 4, 2006). <<http://www.whitehouse.gov/news/releases/2006/05/20060504-1.htm>> (2016, листопад, 21)

² Hopkinson, Williams, *Enlargement: a New NATO*, Chaillot Paper 49, (Paris: Institute for security Studies Western European Union, October 2001), 41.

4. Kosolapov, N.A. (2002). Ideologija i mezhdunarodnye otnoshenija na rubezhe tysjacheletij [Ideology and the international relations at the turn of the Millennium]. Ocherki teorii i politicheskogo analiza mezhdunarodnyh otnoshenij [Essays on the Theory and Political Analysis of International Relations]. Moscow: NOFMO, 230-236. [in Russian].
5. Sloan Stanly R. (2000). *The United States and European Defence*. Chaillot Paper 39, Paris: Institute for security Studies Western European Union, 3. [in English].
6. Legge, M. The Making of NATO's New Strategy. *NATO Review*, Vol. 39, № 6, 9-14. [in English].
7. *The Evolution of NATO, 1988-2001* <<https://history.state.gov/milestones/1993-2000/evolution-of-nato>> [in English].
8. Myronova, M.A. *Formalizatsiia vidnosyn Yevropeiskoho soiuзу ta SShA v postbipoliarnyi period* [Formalization of relations between the European Union and the United States in the post-bipolar period] <<http://journals.iir.kiev.ua/index.php/knu/article/view/1914/0>> [in Ukrainian].
9. Batalov, Je. (2005). Mirovoj porjadok i mirovoe razvitie. Analiz sovremennyh amerikanskih koncepcij [World order and global development. Analysis of modern American concepts]. Moscow: ROSSPJeN, 191. [in Russian].
10. *Partnerstvo zarady myru [The partnership for peace]*. <http://www.nato.int/cps/ru/natolive/topics_50349.htm> [in Ukrainian].
11. Bloom, A. (1987). *The Closing of the American Mind: How Higher Education Has Failed Democracy and Impoverished the Souls of Today's Students*. New York: Penguin Books, 153. [in English].
12. *The National Security Strategy of Engagement and Enlargement*. The White House. February, 1995. <www.nsc.gov> [in English].
13. Williamson, J. (1990). *What Washington Means by Policy Reform*. Chapter 2. Washington D.C. <<http://www.iie.com/publications/papers/paper.-cfm?Resea-rchID=486>> [in English].
14. *The New Transatlantic Agenda* (1995).. EU-US Summit in Madrid. <http://ec.europa.eu/comm/external_relations/us/new_transatlantic_agenda/text.htm> [in English].
15. *Joint EU-US Action Plan for expanding and deepening EU-U.S. relations* (1995). <http://eurunion.org/eu/-index.php?-op-tion=com_content&-task=view&id=2604&Itemid=9> [in English].
16. *Systemnaia istoriya mezhdunarodnykh otnosheniy. Sobytyia i dokumenty. 1918-2003* [Systemic history of international relations. Events and documents]. (2003). Moscow, 579-581. [in Russian].
17. *Do 2009 roku v REAP vkhodylo 50 krain: 28 postiinykh chleniv ta 22 partnery* [Until 2009, the EAPC has included 50 countries: 28 permanent members and 22 partners] <http://www.nato.int/cps/ru/natolive/topics_49276.htm> [in Ukrainian].
18. *The Alliance's Strategic Concept*. Approved by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Washington D.C. on 23rd and 24th April (1999) <<http://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-065e.htm>> [in English].
19. Holovina, K.H. *Stratehichni kontseptsii NATO 1991, 1999 ta 2010 rokiv: transformatsiia roli NATO* [NATO's strategic concept 1991, 1999 and 2010: transformation of NATO's role] <http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/31/golovina.pdf> [in Ukrainian].
20. Bogaturov, A.D. (2004). Strategija «peremalyvanija» v mezhdunarodnyh otnoshenijah i vneshnej politike SShA [The strategy of "grinding" in international relations and US foreign policy]. Moscow: Editorial Urss. [in Russian].
21. Kagan, R., Kristol, W. (1996). Toward a Neo-Reaganite Foreign Policy. *Foreign Affairs*, Vol. 75, No. 4, 18-32. [in English].
22. Troickij, M. (2004). Transatlanticheskij sojuz: 1991-2004. Modernizacija sistemy amerikano-evropejskogo partnerstva posle raspada bipoljarnosti [The transatlantic Union 1991-2004. Modernization of US-European partnerships after the collapse of bipolarity]. Moscow: NOFMO. [in Russian].
23. Buckley, E. (2006). Invoking Article 5. *NATO Review*, № 2. [in English].
24. Robertson Foreword (2001). *NATO Review*, № 3. [in English].
25. Hopkinson, Williams, *Enlargement: a New NATO*, (October 2001) Chaillot Paper 49. Paris: Institute for security Studies Western European Union, p.41. [in English].
26. Jentleson, B. *Tough Love Multilateralism* (2003-2004). *Washington Quarterly*, Vol. 27, №1, 7-24. [in English].
27. Feduniak, S.H. (2005). *Yevropeiski vymiry bezpeky na postradianskomu prostori* [The European dimension of security in the post-Soviet space]. Chernivtsi. [in Ukrainian].
28. Kagan, R. (2004). *Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order*. New York: Vintage Books. A Division of Random House. [in English].
29. *Vice President's Remarks at the 2006 Vilnius Conference Reval Hotel Lietuva Vilnius*. Lithuania. Office of the Vice President. (May 4, 2006). <<http://www.whitehouse.gov/news/releases/2006/05/20060504-1.htm>> [in English].
30. Hopkinson, Williams, *Enlargement: a New NATO*, Chaillot Paper 49, (Paris: Institute for security Studies Western European Union, October 2001), 41/ [in English].